

VEKERDI LÁSZLÓ: TUDOMÁNPOLITIKA A REFORMKORI AKADÉMIÁN

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A jegyzetekben használt rövidítések:

AÉm = Értekezések a matematikai tudományok köréből

AÉterm = Értekezések a természettudományok köréből

AkÉ = Akadémiai Értesítő

AkÉmto = Magyar akadémiai értesítő. Új folyam. A matematikai és természettudományi osztályok közlönye.

AL MB i = Akadémiai Levéltár, a Matematikai és Természettudományi Bizottság iratai

AL Mo jkv = Akadémiai Levéltár, a III. Osztály jegyzőkönyvei

AL Mo z jkv = Akadémiai Levéltár, a III. Osztály zárt üléseinek jegyzőkönyvei

AL Moi = Akadémiai Levéltár, a III. Osztály iratai

Magy. Orv. Termvizsg. Nagygy. Munk. = Magyar Orvosok és Természetvizsgálók ... Nagygyűlésének Munkálatai

Mat. Lapok = Matematikai Lapok

Math. Phys. Lapok = Matematikai és Fizikai Lapok

Math. Term. Közl. = Matematikai és Természettudományi Közlemények vonatkozólag a hazai viszonyokra

MatTÉ = Matematikai és Természettudományi Értesítő

MNBer = Mathematische und naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn

MTA Évk. = Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei

MTA B CsK = MTA V. Osztálya Biológiai Csoportjának Közleményei

MTA B OK = MTA Biológiai Tudományok Osztályának Közleményei

MTA BA OK = MTA Biológiai és Agrártudományi Osztálya Biológiai Alosztályának Közleményei

MüLpk = Műegyetemi Lapok

RAL = Régi Akadémiai Levéltár

Term. tud. Közlöny = Természettudományi Közlöny

Ttár = Tudománytár

Tud. Gyűjt. = Tudományos Gyűjtemény

ÚjMM = Új Magyar Múzeum

Az Extra Hungariam ... szállóige eredetét s jelentését elemző gondos tanulmányában Tarnai Andor megállapította, hogy a szólásnak semmi köze – mint Szekfű Gyula tanította volt – a jezsuitákhoz s barokk nemességhez, „akik egyáltalán nem ismerték, kifejezi ellenben a német és szlovák evangélikus értelmiségi réteg patriotizmusát és feudális állampolgárságát, amely a XVII. század közepe tájától fejlődött ki, virágkorát az 1690-es évektől 1770 tájáig élte, s értelmetlenné válva eltűnt, amikor a régi Magyarország népei a nemzeti fejlődés polgári útjára léptek”.¹

---

¹ Tarnai Andor: *Extra Hungariam non est vita...* Egy szállóige történetéhez. Bp. 1969. 99–100.

Az a szellem ellenben, amit a szállóige képviselt s kifejezett, nem tűnt el nyomtalanul; más formában virágzott még évtizedekig a magyar s megmagyarodott nemesi-polgári értelmiség körében.

A Szent Szövetség fénykorában, a 30-as évek végéig, 40-es évek elejéig a magyar és szláv nemességből s német polgárokból verbuválódó városi értelmiség különös formában reagált saját, rohamosan növekvő elmaradottságára. Kezdték gondosan figyelni a honi s külföldi sajtó véleményét hazánkról, dicshimnuszokat zengtek tudományunk „világszínvonaláról” s a legkisebb „sértés”-re is azonnal hevesen válaszoltak.²

Ahogy Pasquich mutogatta a külföldi látogatóknak steril csillagdáját, olyasféleképpen mutatják be s dicsérik a *Tudományos Gyűjtemény* első évfolyamainak cikkírói a honi kultúrát: a nyelvben, a régi nagy múltban, a kormány jóindulatában, a tudósok tehetségében s az ország természeti gazdagságában szerintük együtt van mindaz a „felszerelés”, amelynek birtokában joggal várhat tőlünk a világ nagy teljesítményeket. A recenzensek tinta helyett honfiúi lelkesülésbe mártják bíráló tollukat, s ha egyáltalában valamit kifogásolnak, csak azért teszik, hogy a nagy nyelvi harcban ellenkező oldalon állókba szúrhasák pennájukat.³

Akadnak persze – nem túl gyakran – viszonylag szakszerű recenziók is, de reálisak soha. Ez a recenziós dicsáradat a visszája a külföldi kritikákra való sértődött válaszoknak és tudományosságunk okkal-oknélküli védelmének. A bécsi *Chronik der österreichischen Literatur* 1817. április 9-i száma ellen pl. így lázong a *Gyűjtemény*: „Azt mondja, hogy a' Földnek, Lakosoknak és az Országoknak esmérete még eddig nálunk a' nyugvó ponton állott légyen. Ennek bebizonyítására emlékezetbe hozza ama névtelen Német Tudósnak »igazságos(?) panaszait«, mellyeket ez az ő »hist. und krit. Andeutungen über die Lit. des österr. Kaiserstaates (a' 47 és 48 l.)« világ eleibe tett, és mellyekből világosan kilátszana, hogy nálunk (»im Lieblingslande der Natur«) »a' természet tudományával nem gondolnak«. De, reményelem, megváltoztatja Tudós Recenzensünk ezen hirtelenkedő ítéletét, ha *Tudományos Gyűjteményünknek* III. kötetében (138–145. l.) ama kritikai jelentések kivonását's előadást, és Tudós és Erdemes Y. Társunknak négy fontos Kritikai észrevételeit, mellyekkel érdeklött kivonást megtoldá, és azon szives megkérést, 's intést, mellyel azt bérekeszté, figyelmesen és részlehlajlás nélkül megolvassa”.⁴

Az említett cikkben így summázta véleményét Y: „Hazánk' Literaturáját a' Természettudományban egyáltalában helytelenül vádollya: már csak arra nézve is kétségessé lessz vallása, mivel több e' tárgybeli könyveinket nem esméri; illyenek ezek: *Dissertatio de Terrae motu in genere, ac in specie Morensi Anno 1810. Conscripto a Paulo Kietajbel, et*

² Így pl. Schwartner Márton és Horváth Mihály 1815-ben kirobbant Galeotto-pöre egyre szélesebb körökben gyűrűzött; a *Tud. Gyűjt.* első évfolyamának (1817) egyik fő témája és nagy szenzációja volt. Az esetet elemző tanulmányában Dümmerth Dezső megállapítja, hogy Schwartner „két ponton találta magát szemben a nemzeti megújulás képviselőivel. Nem értette a nyelvi gondolatot, és nem értette a romantikus felfogást, mely a múlt dicsőségéből akarta levezetni a jelen jogosultságát”. (Dümmerth Dezső: Schwartner Márton és a nyelvi gondolat. *Irodalomtörténet*, 45 (1957) 215–223.) És ugyanez tapasztalható minden területen, a szerkesztő, Fejér György – szintén Schwartnerrel vitázva – tudományunk mennyiségi és minőségi jellemzőit sorakoztatja föl elégedettségünk igazolásaképpen. Miért csak Horányi munkájából számolta össze Schwartner az írókat – kérdezi –, miért nem „G. Széchenyi Bibliothecájának cathalogusaiból is?! Mellyekben bizonyonnyal 2-3 annyiakra is találhatott volna!” S az ellen eleve tiltakozik, hogy nálunk nem akadtak volna szép számmal külföldön is ismert és elismert tudósok: „Több tudósaink a' külföldi Academiáknak levelező tagjai: u.m. Kitajbel Ferencz (!), Schedius Lajos, Lenhossék Mihály, Hadaly Károly, Tomcsányi Ádám, Rumi K. 's a' t.” (Y: *A' Magyar Nemzet' Culturájáról* különösen. *Tud. Gyűjt.*, 1 (1817) 3. sz. 3–44.)

³ Így pl. Czinke Ferenc Pethe Természethistóriája ürügyén Kazinczyba szúr; a könyvet ugyanis – írja – erősen ajánják olvasásra a „vidám, tisztességes tréfák, virgontz elmsapások, 's ama' férjfiúi érzékeny megilletődéssel, nemes bosszankodással mondott, keserves igazságok – a' minőket alig keresne az ember oktalan állatok országában, még is jól oda illenek! – némely hajdani és mostani, méllyen bégyökerezett, megrögzött balvélekedések tzáfolásaiban; végezetül, az, általjában, tiszta magyarság, mellyet Mi, nem Szép-Halmon tanultunk.” (*Tud. Gyűjt.*, 1 (1817) 2. sz. 122.)

⁴ Folnesics Lajos: *A' Tudományos Gyűjtemény' Recenziója a' Külföldön.* *Tud. Gyűjt.*, 1 (1817) 4. sz. 142–148.

Adamo Tomcsányi 1814. Budae. Gaszner, Ratiocinia super fluvis, 1803. Budae. Illyenek Piller, Rausch, Horváth J., Mitterpacher L. számos munkáji is. Önnön magával is ellenkezik: azon országban a' Természet-tudomány lehet-e olly esméretlen mint a' délszaki Amerika, mellynek illy, önnön magától magasztaltt, Természetvizsgálói vannak: Born, Waldstein, Kietajbel, Grossinger, Rochel, Genersich, Mitterpacher (Hozzájok adhatta volna Piller, Földi, Gerencsér, Benkő, Csapó, Fabrici, Titel, Kovács 's.t. Tudósokat is). Minémü karban légyen nálunk a' Természet tudomány, leginkább kitetszik az Universitas, Nemzeti Museum, Schelmetzi Académia, 's m.t. Tudósok gyűjteményeiből, mellyek a' külföldiekkel vetekednek.”⁵

A természettudományok terén is egy dolog hiányzott még a régi s új dicsőségünkhöz: a Tudós Társaság, a Tudományos Akadémia. Ennek megfelelően a *Gyűjtemény*, a Kultsár-lapokhoz hasonlóan, állandóan s erőteljesen agitál a magyar tudós társaság érdekében. „A Tudós elmék úgy lobbannak leginkább lánggra – írja nagy kulturális áttekintésében már a második számban a szerkesztő –, ha a' Fő-Igazgatástól bizonyos tudomány vagy mesterség gyakorlására, Académiákban és társaságokban egyesítettnek; egyébként csak magánosan csillognak mint némely szikrák, vagy égőpárazatok. Illy tudományos Szerzemények virágoznak Német Birodalomban 342 (30 közülük Universitas); Olasz Országban 240. Francia Országban 197 's a' t.”⁶ Hogyan – kérdezi a szerkesztő – állíthatja tehát Schwartner, hogy épp nálunk egy ilyen tudós társaság szükségtelen s haszontalan légyen? „Miért akarja megkötni Ő Cs.K. Hercegének, Culturánktól sokat érdemlett Palatinusunknak, bölcse szándékát, ki a' Nemzeti Museum mellé illy társaságot szervezendő öszve?! – Minden tudós és nyelv-mívelő társaság nélkül létünket Nemzetünknek nem tulajdoníthatni vétkül: lám ez több ízben annak nyilvános kivánságára fakadt, a' Diariumok' tanúsága szerént; halhatatlan érdemü Marczipányi István 60,000 tőke pénzt ajánlott felállítására. (Lásd: Egy Magyar Tudós Társaság fel állításról. Pesten 1809.) Lám már 1801-ben is egy Tudós társaság' egybe szerződött planumát a' F.K.H.M. Tanács' elejbe terjesztette; sok nagy lelkü Hazafiaktól pénzbeli segedelmekkel is megbiztattatott; ' s nyolcz esztendő mulva nyert választ, minekutánna annak néhány derék tagjai, Dr. Winterle, Festetics János, kihaltak!”⁷ Azaz még az sem róható föl a dicső magyar nemzet hibájául, hogy mind ez ideig nincs akadémiaja! Ilyen rövid a nemzeti emlékezet: máris elfeledte, hogy az említett terv – Kitaibel terve – az urak szűkmarkúságán bukott meg. De hát az 1810-es és a 20-as évek fordulóján már csakugyan más a helyzet, mint a napóleoni idők lázas konjunktúra-hangulatában volt. Most már elképzelhető, hogy az egyébként is megcsappant gazdasági – és gazdagodási – lehetőségek közepette áldozzanak az urak egy keveset a tudományra, mely – ki tudja? – tán tényleg visszafizeti egyszer a reája fordítottakat; mint ahogyan annyian állítják. S ha mást nem, öregbíti a dicsőségünket a külföld előtt; sőt, hovatovább a tudományos műveltség – a természettudományokat is beleértve – nélkülözhetetlen ahhoz, hogy tisztességgel megállhassunk a helyünkön. Világossá kezdett válni, hogy a tudomány szerves része a nemzeti állam életének. S a tudomány fejlődéséhez a tudósokat irányító elbíráló és jutalmazó intézmény szükséges.

„Mi az oka, hogy némely Nemzetek a' Tudományokban és Szép Mesterségekben más Nemzetek felett felylyebb emelkedtenek?” – kérdezi Tóth Pál a Tudományos Gyűjtemény második, 1818. évi folyamának IX. kötetében, s azzonnal meg is felel rá: „Hogy valamely Nemzet a' Tudományokban és szép Mesterségekben felylyebb felylyebb mehessen, azt tsak az Igazgató erő viheti véghez. Minden Országokban, 's Társaságokban, a' hol a' Tudósok betsben

⁵ Y: Historische und Kritische andeutungen über die Literatur des osterreichischen Kaiserstaates in der Jahren 1815 u. 1816. Tud. Gyűjt., 1 (1817) 3. sz. 138–145.

⁶ Y: A' Nemzeti Culturáról közönségesen. Tud. Gyűjt., 1 (1817) 2. sz. 10.

⁷ Y: A' Magyar nemzet' Culturájáról különösen. Tud. Gyűjt., 1 (1817) 3. sz. 3–44.

tartanak, a' nagy Elmék megjutalmaztatak, a' jutalmak, mint a' Cadmus' kigyójának a' fogai, több Tudósokat szereznek”.⁸

Ezt a közhangulatot, s a Marczibányi-intézetben meghonosodott jutalmazási elvet fogadta el az induló Tudós Társaság, mikor a 30-as évek elején, hosszú előkészületek s alapszabály-alkotások után megkezdette tényleges működését. Az ország értelmisége is úgy tekintett rá, mint tevékenységét elbíráló s jutalmazó szerve, s az Akadémia is ezt tekintette a tagok elsőrendű feladatának. Így például Tittel Pál 1831. június 19-én betérjesztette „A' Mathesisnek akármelley ágazattyából kijött Magyar Könyvek Lajstomá”-t, melyben 27 címet sorolt fel, válogatás nélkül, a szerző (Bolyai Farkas) feltüntetése nélkül bevett *Az Aritmetica elejétől* (M. Vásárhely, 1830) Varga Márton *A' Gyönyörű természet tudományáig* (N. Várad 1808). Szerepelnek a felsorolásban kalendáriumok, hadtudományi munkák, csíziók, földrajzi művek is; nagyobb részük fordítás.⁹ Ez a lista tekinthető a későbbi nyomtatott akadémiai könyvlisták őseinek, melyekben összeállították egy-egy év szakosított könyvtermését, s szétküldték a rendes és a levelező tagoknak azzal, hogy – a rendes tagok köteleességszerűen – mondjanak véleményt a feltüntetett művekről, s a legjobbnak ítéltetket, kellő indoklással, terjesszék föl jutalomra. Az ilyen véleményeket azután többnyire recenzióként is beadták valamelyik folyóiratnak. Utóbbiak száma a 30-as években ugrásszerűen megnőtt, mert a *Tudományos Gyűjtemény* mellé 1834-től fősorakozott az Akadémia szerkesztésében megjelenő *Tudománytár*, 1837-től ugyancsak az Akadémia vezetőségének égisze alatt az Athenaeum és kritikái melléklapja a *Figyelmező*; számos recenziót közölt ezenkívül az Akadémia ügyeit éles szemmel figyelő pozsonyi *Századunk* is, az *Athenaeum* és a *Figyelmező* valóságos ellenlapja; úgyhogy az Akadémia könyvbíró politikája már az első évtizedben a recenziós tevékenység hatalmas mérvű mennyiségi megnövekedésére vezetett.

Más kérdés azonban, milyen volt a recenziók minősége, s főként mennyire segítette a szakmai tájékozódást, a reális tudományos értékrend kialakulását.

Ami a kérdés első felét illeti, könnyű a válasz: a 30-as évek könyvbírálati szakszerűség és objektivitás szempontjából – átlagukat tekintve – sokkal jobbak a *Tudományos Gyűjtemény* kazinczys lelkendezéseinél és „sikoltgatásai”-nál. Kivált a *Figyelmező* s ellenlapja, a *Századunk* recenziói érdemelnek említést; a két lap ellentéte már magában is önkéntelen kontrollt gyakorolt, melynek eredményeképp a 30-as évek végén a recenziók színvonalában újabb, ezúttal már valóban jelentős emelkedés észlelhető.

A szabad – s *igazi* – véleménykülönbség jó hatása kivált akkor látszik, ha összehasonlítjuk a 30-as évek elejéről származó jelentéseket és bírálatokat olyan könyvek recenzióival, amikkel már a *Figyelmező* is, meg a *Századunk* is foglalkozott. Amíg teljesen az Akadémia kezében s hatáskörében állott a bírálat lehetősége inkább, semmint joga, addig a tagok vagy levelező tagok könyvéről hivatalosan akkor is kedvező vélemény esett, ha netán magánemberként más volt a bíráló vagy másvalaki véleménye. Amint azonban a *Századunk* is megjelent a színen – a maga Akadémiától független ítéleteivel –, azonnal könnyebben közölt a Társaság is kedvezőtlen bírálatokat tagjai műveiről. Azonban ilyenkor is gondosan ügyeltek rá, hogy végül – legalábbis az Akadémia lapjaiban – a tagok álláspontja kerüljön ki győztesen. Igen tanulságos ebből a szempontból a Tarczy Lajos *Természettana* ürügyén kirobbant hosszú vita, Csécsi Imre debreceni kollégiumi professzor s az Akadémia „hegelianusai”, illetve „egyezményes filozófusai” között. A vita az utóbbiak győzelmével s Tarczy elavult és téves eszméinek kanonizálásával végződött, s így az Akadémia nem kis mértékben hibás, hogy még évtizedekig nem terjedhettek el hazánkban korszerű nézetek a fizika s kémia területén.¹⁰ Tarczyék győzelmével évtizedekre eldőlt az Akadémián az

⁸ Tud. Gyűjt., 2 (1818) 9. sz. 26.

⁹ RAL 79:1831.

¹⁰ Tarczy Lajos pápai professzor és tudós társasági tag Természettanát, melyet az Akadémia nagyjutalomra méltatott, Csécsi Imre, a természeti tudományok tanítója a debreceni Kollégiumban, igen gyenge munkának

experimentális természettudományok iránya, s az ifjú intézmény nagy tekintélye miatt ki sem alakulhatott olyan szellemi klíma, mely alkalmas lett volna korszerű kémiai és fizikai gondolatok befogadására.

Az igazi tragédia azonban a matematikában zajlott le, jövátéhetetlenül. A matematikai osztály tagjai – kivált Vállas Antal és Győry Sándor – hatalmas buzgalommal láttak neki azonnal könyvértékelői, pályakérdés-készítői és elbírálói, jutalomkiosztói és tehetségkeresői tisztüknek. A hatalmas buzgalom azonban nem társult megfelelő szakmai hozzáértéssel és kritikus kompetenciával. Ítéleteik felületeseek, s többnyire személyes kapcsolataik, illetve társadalmi összeköttetések által irányítottak. Így például Vállas Antal a *Figyelmező* 1837. április 4-iki számában valósággal extatikus elragadtatás hangján ismertette Nagy Károly „(m. t. társ. Amer. phil. t. rendes tag)” Bécsben 1837-ben megjelent *Elemi algebráját*. „Az olvasó csakhamar észre veendi – írja –, melly végtelen nagy különbség van e' jeles munka, 's azon elemi 's legnagyobb részint elavult bevezetések közt, mellyekkel bennünket Dugonics, Pethe,

---

találta. „Nevezetesen a' chemiára nézve – írja 1839. dec. 16-án a Titoknoknak –, melly ott röviden adatik, sok megjegyzéseim közt ez is áll: a) hogy az egy német után nagyobb részibe szórul szóra van fordítva; a' nélkül, hogy az eredetinek még csak a nevét is említené a fordító; b) hogy a' mi benne nem fordítás, az sok részben a' prof. Kerekes kézírata után dolgoztatott; c) hogy a' mit ezen felül talán magától gondola hozzá az író, az többnyire tévedés. Hogy ne untassak, ez utolsó csak egy példát hozok fel. Az Oxigen (Savító) alatt a' német írásban ez áll: »ausserdem beständiger Bestandtheil aller Pflanzen- und Thierstoffe«, 's ez Tarczynál így fordittatik (pag.11.): »ezenkívül állandó létrésze ez minden ásvány- (?) növény- és állati anyagoknak«. Mily szerencsétlen pótlás ez? Hol van az úgy nevezett regulusokban, tiszta termés metalloknak stb. stb. a' Savító? Mivel ilyen botlás sok van abban a kis könyvben: szándékom vala, észrevételeimet legalább a' chemiára nézve, a' Figyelmező által közönségesekké tenni. Azonban, hogy az académiái nembaráti bírálatomból némi gáncsokra ne keressenek okot az académiái lépései ellen: elhatároztam hallgatni addig, míg t. Titoknok Úrral a' dolgot nem közlöm. Ha jobb hallgatnom, hallgatok.” (Csécsi Imre levele Toldy Ferencnek 1839. dec. 16-án. MTA Könyvtár Kézirattára, M. Irod. Lev. 4-r. 61 e. 100. levél.) Schedel azonban úgy látszik megbiztatta a derék professzort, aki 1840. jan. 14-én el is küldte a bírálatot. „Ha nem nyugszik meg rajta T. – írja kísérőlevelében –, feleljen, 's akkor módomból lesz – egyenesen csak a' tudomány érdekében – újabb adatokkal állani elő.” (Csécsi Imre levele Toldynak 1840. jan. 14-én. i. h. 101. lev.) Egyelőre azonban még csak nem is értesítették recenziója sorsáról s Csécsi a várakozást megúnván, visszakérte.

„Megvan bennem az a' gyengeség – írja –, hogy mivel már dolgoztam, szeretném – bár csekély – dolgozatomat világ elébe juttatni; és azt tenni minél előbb óhajtom úgy és azon az uton, a' mint és a' melyen tehetem.” (Csécsi levele Toldynak 1840. febr. 11. i. h. 103. lev.) De a szerkesztőség mégis úgy döntött, hogy fölveszik a bírálatot, s Csécsi nemsokára örömmel nyugtázza az értesítést. Mindig is hitte, írja, „hogy Kegyeteknek nincsenek mellékes tekinteteik a' tudomány érdeke felett.” (Csécsi levele Toldynak 1840. febr. 24. i. h. 104. lev.) Most lépett be az ügybe a Századunk: 1840. febr. 12-től kezdve több számon át folytatásokban közölte Tatai András alapos, szakszerű bírálatát Tarczy könyvéről. Feleslegesen bonyolítja a dolgokat, tudálékos, hiányos, tévedésekkel teli – sorolja a könyv hibáit –, s általánosságban megveti a tapasztalatot, az induktív tudományos módszert (Századunk, 3 (1840) márc. 12. 165–168.). Tarczy téves természetszemléletének forrása – érvel Tatai – rosszul megemésztett hegelianizmusa. (Századunk, 3 (1840) márc. 16. 175–176.) A cikket s a vitát már részletesen ismertette Pukánszky Béla (A magyar Hegel-vita. Minerva, 1 (1922) 316–341.), azonban irodalomtörténész lévén, elkerülte a figyelmét, hogy a honi hegelianizmus ellen nemcsak az a neoklasszicizáló, neokantiánus eklekticizmus jelentkezett, mely „egyezményes filozófia” néven borította el a század közepén a gondolkozást. Nálunk is, akárcsak a Németországon túli boldogabb országokban, megvolt a lehetősége Hegel „pozitív”, „induktív” felülvizsgálatának, s a lehetőség csirái épp Tatai és Csécsi okos, szakszerű Tarczy-bírátaiban látszottak legszebben. Csécsi megkésve közölt bírálatát (Figyelmező, 1840. márc. 31. 13. sz. és ápr. 7. 14. sz.) a vegytani részre szorítkozik, s kitűnően képzett szakembernek mutatja a fiatal debreceni professzort. Tarczy évtizedekkel elmaradt szakmai ismereteivel s szemléletével friss tudás érvel itt, s Comte és Mill felfogására emlékeztető tudományelmélet. Az Akadémia „egyezményesei” azonban csak „elvi” síkon küzdöttek a hegelianizmus ellen, tudós tagtársuknak mindjárt segítségére siettek, és Csécsi találó bírálatát után nyomban hosszú folytatásokban közölte Warga János szószátyár és fellengzős Tarczy-apológiáját (Figyelmező, 1840. ápr. 14. 15. sz., ápr. 21. 16. sz., máj. 5. 18. sz., máj. 19. 20. sz., máj. 26. 21. sz.). Warga sokkal ügyesebben alkalmazza a hegeli filozófia nagy általános elveit Tarczynál, gondosan elsiklik a részletek s a tárgyi hibák felett, néhol, egy-két matematikai levezetésben még enyhe „didaktikai” hibát is „felró” a szerzőnek, hogy a végén annál lelkesebben dicsérhesse „kitűnő tárgyismeretét”. De még ez sem volt elég: a Figyelmező 30., 31., 37. és 39. számában maga a szerző is porondra lépett, s nem éppen szelíd hangon utasította vissza a „támadásokat”.

's utánok mások is, megajándékoztak ... 'S örvideni kell minden igazi hazafinak, hogy nálunk, olly kevés ösztön és serkentés mellett is, támadnak férfiak, kik, bő és alapos tudományoknál fogva, hátra maradt hazájok' fiait egyszerre a' miveltebb nemzetek' tudományos titkaiba avatni képesek".¹¹

Nem most történt először, hogy Vállas Antal szuperlatívuszokban szólt tagtársa matematikai munkásságáról. A *Tudománytár* 1836-os évfolyamában, a honi matematikai irodalom áttekintésében¹² már hosszasan és igen intenzíven dicsérte Nagy Károly aritmetikáját¹³ sőt még egy másik tagtársának kiosztott dicséretébe is bevette a korábban már részletesen méltatott szerzőt.¹⁴

Vállas összefoglalásában persze ma már a méltatlanul kiosztott dicséretetek is fülsértőek, az azonban még másfél évszázad távolából is fölháborító, hogy megemlíti felsorolásában Bolyai Farkas kicsi magyar nyelvű remekét, az 1830-ban Marosvásárhelyen kiadott *Az aritmetica elejét*, sőt a *Tentament* is, anélkül, hogy egyetlen elismerő vagy akárcsak tárgyilagosan ismertető szót is vesztegetne rájuk. Ezt a gyalázatos eljárást Bolyai Farkas szóra sem méltatta, ha ugyan egyáltalán tudott róla, bár tudhatott, mert a *Tudománytár* első évfolyamában, 1834-ben neki is megjelent egy kis értekezése a „Marosszéki lakodalmi szertartások”ról.¹⁵

A maga nemében kitűnő kis értekezés, párját ritkítja tárgyilagosságával és szép magyar nyelvével abban a nyakatekert és fellengzős folyóiratban, de az mégiscsak feltűnő, hogy az elég sok – s már a maga idején elavult – matematikai cikk között pont a nagy matematikus korszerű és eredeti gondolatainak nem jutott hely. Még föltűnőbb azonban a műveit környező csaknem teljes hallgatás akkor, amikor a Vállas Antalok, Nagy Károlyok és Győry Sándorok egekig magasztaltatnak. Nagyon is érthető volt tehát, hogy a nagy matematikus a Figyelmezőben megjelent Nagy Károly-magasztalás reá nézve sértő sorait már nem állhatta szó nélkül. Fráter Jánosné, a Bolyai-gyűjtemény gondosan összeállított katalógusához írt bevezető tanulmányában részletesen beszámolt Bolyai Farkas eme recenzióhoz írt megjegyzéséről, s megállapította, hogy a nagy matematikus „válaszcikkében csaknem tételről tételre bizonyítja be Vállas Antalnak, hogy a Nagy Károly művében tárgyalt matematikai kérdésekkel ő már az 1830-ban megjelent »Arithmetica elejé«-ben, majd később a Tentamenben foglalkozott és tisztázta a Vállas Antal által dicsért tételeket”.¹⁶ De hiába mutatta meg Bolyai, hogy Nagy Károly egekig magasztalt tételeinek egy része már Dugonics, Pethe, s mások munkáiban is megtalálható, hiába figyelmeztet, hogy Nagy Károly gyakran csak úgy odavet valamit, holott – amint ő a Tenta-menben szépen bebizonyította – „az előadása kényesecske”, a *Figyelmező* még csak nem is közölte gondosan megírt szép cikkét;

---

¹¹ Elemi arithmologia, arithmographia. Második rész: Elemi algebra. Számírás közönséges jegyekkel. Írta Nagy Károly (m. t. társ., amer. phil. t. rendes tag). Bécs, Rohrmann és Schwigerd, cs. k. udv. könyvtárosoknál MDCCCXXXVII. n. 8. XIV. és 372 lap. Ára 1 ft. 40 kr. cp. (Figyelmező, 1837. ápr. 4. 13. sz. 102–104.)

¹² Vállas A.: Magyar legujabb mathematica literatura, és visszatekintés a' régre. (Ttár, 1836. 12. sz. 143–172.)

¹³ Vállas i. m. 153–154.

¹⁴ Győry Sándor A' felsőbb analysis elemei című könyvének első füzetéről írva újból visszatér Nagy Károly dicséretére: „Ha mármost visszatekintünk e' füzetre, nem lehet nem örvidenünk egy felül, hogy honi literatúránk nem sokára olly munkával fog birni, mellyel pirulás nélkül a' mathematicai külfölddel szemközt állhatunk, mit eddig, Nagy K. munkáját kivéve, alig tehetünk;” (i. m. 171.)

Az Akadémia korai fázisában láthatóan a dicséret volt az uralkodó „elv” a tagok műveinek ismertetésében. Nagy Károly, nehezményezve Kalendáriumának Vállas általi bírálatát (Figyelmező, 1838. jan. 9. 2. sz. 17–28.), nyíltan meg is mondotta: „Elmellőzném itt, bármit mond V. A. felőle, mindenesetre alkalmatlan egy dolog, hogy olyasvalamit mi a' tagság kebléből kerül, ismét a' társaság kebeléhez tartozó tag rostálgatja.” (Nagy Károly levele Toldy Ferenchez 1838. március 6. MTA Könyvtárának Kézirattára, M. Irod. Lev. 4-r. 84. sz. 67.). Pedig Vállas bírálatát dicsérő, s egyetlen aprócska kifogást említ csupán.

¹⁵ Bolyai Farkas: Marosszéki lakodalmi szertartások. Ttár, 1834. 2. sz. 221–222.

¹⁶ Fráter Jánosné: A Bolyai-gyűjtemény (K 22 – K 30). Bp. 1968. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai. 4. sz. 9.

sőt, Vállas valószínűleg megfontolásra sem méltatta, mert amikor évekkel később egy akadémiai osztálygyűlésen szóba került a honi tudománytörténet fontossága, ő a matematikai tudományok részéről egyértelműen – és mint semmi korrekcióra nem szorulóra – hivatkozott a Tudománytárban megjelent, fentebb említett összefoglalásra.¹⁷ Bizony, hiába figyelmeztette Bolyai, hogy „az igazsághoz hiv felebaráti jó sziv a' burjánok között is meglátja a'virágot”, s hiába remélte – meghatóan szép szemérmességgel kínálva lefordítását – „hogy diák halottja (t.i. a *Tentamen*) valaha salakjából megtisztulva magyarul támad fel.”¹⁸

Pedig nem kell hozzá különösebb szakértelem, hogy Bolyai Farkas szép cikkében ha mást nem, a szakmában járatos matematikust azonnal fölismerje valaki, s a Matematikai Osztály rendes tagjai – akik tömérdek papirosokat irkáltak teli első pillantásra értéktelen elmeszüleményekként lelepleződő „matematikai felfedezések” bírálataival – igazán szakíthattak volna kicsi időt, hogy legalább megvizsgálják Bolyai Farkas említett munkáit. A *Tentamen*-példány – melyet Bolyai Farkas küldött az Akadémiának – ma is megvan a Könyvtárban, s már csak a felajánlott magyar nyelvű átdolgozása miatt is meg kellett volna nézzék a t. rendes tagok. Ám ahogy a fizikában a Tarczy–Warga vonal, úgy a matematikában a Vállas–Győry vonal csak a saját vágyaival és tudásával összhangban tudta elképzelni a honi tudomány haladását. Ebben a felületesen tájékozódó, mélyebb matematikai műveltségre szert soha nem tevő, ámde a csalhatatlan ítélet igényével fellépő világban nyilvánvalóan nem fért el Bolyai Farkas mély matematikai képzettsége. Pedig roppant valószínű, hogy ha az Akadémián – folyóiratokban, évkönyvekben s pályázatokon – az utóbbi képviseli az alaphangot, még idejében s itthon kellő helyre kerülhetett volna Bolyai János világrengető fölfedezése is. S felesleges említeni, micsoda hatással lehetett volna ez a matematikai – de tán mindenféle – tudományok fejlődésére hazánkban. S tán még nem is csak a tudományokra.

Benkő Samu eligazító tanulmányainak egyikéből¹⁹ ugyanis tisztán látjuk ma már, milyen erősen hatott még így, igen korlátozott körülményei közepette is Bolyai Farkas, az egyszerű marosvásárhelyi tanár a honi műszaki értelmiség felnövekedésére. Nem kell túlságosan nagy képzelőerő ahhoz, hogy belássuk, mit tehetett volna az Akadémia tekintélyével maga mögött, szakmai s nevelői képességeinek megfelelő intézményben. S mindehhez még különösebb tőke sem igényeltetett volna, csupán egy kis „kompetencia” és lelkiismeret azokban, akikre a honi tudomány felvirágoztatása a matematika s a fizika terén bízott.

Összehasonlításképpen képzeljük csak el, milyen pótolhatatlan kár érte volna a magyar tudományt, ha némi kételkedés és huzavona után Schedel nem áll teljes határozottsággal az ifjú Reguly Antal mellé, hanem – tegyük fel – Jerney János véleményére hallgat. Nyilvánvaló, ma nagy nehezen s igen kevés reménnyel formálhatnánk a legcsekélyebb jogot is a XIX. századi nyelvtudomány egyik fundamentális fölfedezéséhez, ami méghozzá a mi anyanyelvünk és őskultúránk kulcskérdése. S ez a veszély nagyon is reális volt, mert a Nyelvtudományi Osztály rendes tagjai ugyanúgy nem ismerték föl Reguly jelentőségét, mint a Matematikai Osztály mandarinjai a Bolyaiakét. Szerencsére Schedel, a fáradhatatlan és hihetetlen szorgalmú Titoknok még idejében tudott tájékozódni, mert ezen a területen neki magának is megvolt a kellő műveltsége és kompetenciája. A matematika és a fizika azonban

---

¹⁷ AL Mo. jkv. 1846. febr. 16.

¹⁸ Az Athenaeumi Figyelmezőnek 102-k lapján kezdődő s 104-k lapján végződő könyv-bírálatra. Fráter Jánosné: i. m. 30., K 23/48. Bolyai Farkas, miután pontról-pontra megmutatta, hogy a Nagy Károly könyvében egekig magasalt tételék mind megtalálhatók már Dugonics, Pethe „s azutáni mások próbatételeiknél”, és sok, Nagy Károly által hanyagul kezelt tétel pontosan olvasható az *Arithmetica eleje* (1829) című könyvecskéjében vagy a *Tentamen*...-ben, mely „könyvnek csekélyebb helyei közé tartozik”, így végzi a recenziót, a *Tentamen*...-re célozva: „Nem teheti mindazáltal erre nézve Ref. hogy hibául ne tegye ki Magyarinak, hogy nem magyarul írt; 's ha oly alakba adta ki, melyben a' máj időkben életre nem jöhet sok főtörése' szüleményeinek temetését békével nézze el, azzal a' reménnyel, hogy diák halottja valaha salakjából megtisztulva magyarul támad fel.”

¹⁹ Benkő Samu: Bolyai Farkas, a tanár. In: Sorsformáló értelem. Bukarest, 1971. 155–182.

nemigen érdekelte (még a csillagászat leginkább), s ahhoz még az ő hallatlan munkabírása is kevés volt, hogy ezen a területen is ellenőrizze a t. t. tagokat. Tán hozzá nem értését is érezve, épp ezzel a területtel alig törődött, pedig egyébként mindenbe beleszólt. Még a rajzolókat is ő kereste, s úgy, hogy minden a legolcsóbb s mégis jó legyen. Hol rajzoltak akkoriban ilyen minőségben 30 p. krajcárért növényeket s állatokat természet után? Schedel megtalálta a rajzolókat.²⁰ De az írnok s az akadémiai szolga segélykérését is ő intézi, és ő bajlódik a később íróként híressé vált akadémiai írnok, Lauka Gusztáv gazdasági ügyeivel is. S mind átnézte azt a számtalan dilettáns kéziratot, felfedezést, találmányt, melynek szerzője a Tudós Társaságon keresztül vélte elérhetőnek a világhírnevet vagy legalábbis így kívánt „édes Hazájának” szolgálni! Szerencsére, Schedel röviden és energikusan végzett a szélhámósok és hóbortosok beadványaival, s így mentette az induló Akadémiát nem egy hasonló intézmény szomorú sorsától, a dilettánsok általi elárasztástól. A Bolyaiak esetében azonban valahogy még ez is az Akadémia ellen fordult.

Schedel elődje, Döbrentei Gábor – akit ő 1835 őszen váltott föl a titoknokságban – ugyanis távolról sem volt a nagy titoknokhoz fogható munkabírású és áttekintésű ember (bár becsvágy tekintetében ő sem maradt el mögötte), s nem tudta olyan határozott irányba terelni az ügyeket, mint utóda. Így nagyobb teret engedett a matematikai és műszaki fantazmagóriáknak is; köztük részletesen megvizsgáltatta egy léghajó alkalmazásával működő, előre elkészített, rögzített úton haladó jármű, s egy léghajós hídpótlék tervét. A Matematikai Osztály rendes tagjai (Vállas, Győry, Bitnicz Lajos) közül elküldte a tervet véleményezésre Győrynek, de azontúl Bolyai Farkasnak is, akit ő még az Erdélyi Múzeum szerkesztése idejéből ismert s becsült, már csak azért is, mert a professzor volt Marosvásárhelyt a folyóirat leglelkesebb terjesztője.²¹ Győry kerek perccel bolondságnak minősítette a tervet, szerzőjét tudatlan fantasztának. Bolyai Farkas ellenben észrevette az ötletben rejlő kicsi reális csírákat, s kibontotta belőle egy léghajóval működő „repülővasút” tervét. Az eredeti tervből csupán annyit tartott meg, hogy a szerelvényt a súrlódás csökkentése végett meg kell szabadítani a súlyától – erre szolgál a léghajó – ezentúl azonban mindent megváltoztatott. Kidolgozta – s az eredeti tervvel ellentétben pontosan kiszámolta – az emelő erő, illetve a léghajó nagyságát, gazdaságos és roppant reális pályát gondolt ki a javasolt földbe mélyesztett út helyett, s végül roppant szellemes, igazi „gördülőcsapágyas” megoldást talált a jármű futására a síneken. Megjegyzi, hogy szél híján „lehetne gőz machinával a' madarak' elé repülési módját is próbálni”, vagy lehetne legalábbis lóval húzatni a vonatot. S miután teljesítette a feladatot – mellyel megbízott – azzal végzi, hogy: „Magam is akartam valami mathesisi értekezést felküldeni az Évkönyvben: de betegeskedés 's sok egyéb baj miatt még nem tehettem; reményilem azt is, 's egyebeket is küldhetek, ezután.”²²

A pör Bolyai János (korát sok tekintetben egy-másfél évszázaddal megelőző) új világának föl nem ismeréséért a fátumra tartozik, badarság lenne felelősségre vonni érte nemcsak az Akadémia közepes tehetségű és közepesnél is gyengébb képzettségű mandarinjait, de még a nagy Gauss is, hisz láthatóan ő sem értette meg Bolyai új eszméinek jelentését és jelentőségét, különben hogyan is hihette volna, hogy a lángeszű fiatal matematikus ugyanazt fedezte fel, mint ő?²³ S különben is, amint Benkő Samu írja: „Bolyai

²⁰ A rajzoló feljegyzése. RAL 202: 1846

²¹ Benkő Samu: Az első erdélyi magyar folyóirat. i. m. 216–230.

²² Fráter Jánosné. i. m. K 23/46; az eset leírása és a kéziratári hivatkozások a 8. lapon.

²³ Bolyai Jánost máig mint a nem-euklideszi geometria egyik felfedezőjét tartja számon a gondolkodás története, holott ez csak egyik – Gauss-szal és Lobacsevszkijjal közös – része új világának. Bolyai az axiomatikus struktúrák vizsgálatára kidolgozott módszereivel (ahogyan pl. megszerkeszti az euklideszi geometria modelljét az új geometria F-felületén, vagy ahogyan a törzs-axiómarendszerből kifejti az abszolút geometriát) sokkal messzebb nézett – s nem csak a matematikai – jövőbe. Helyét a gondolkodás történetében megkeresni is csak napjainkban kezdte el két (alapeszmeiket tisztázó) monográfia, Benkő Samu (Bolyai János vallomásai. Bukarest, 1968.) és Tóth Imréné („Ahile”. Paradoxele eleate în fenomenologia spiritului. Bukarest, 1969.).

János túltette magát a tekintélyeken, s a maga hivatás eszménye szerint élt és alkotott”.²⁴ Bolyai Farkas ellenben – ez is Benkő Samu könyvéből látható legszebben – sok tekintetben kora gyermeke volt, kortársaival többé-kevésbé azonos eszmerendszer szerint gondolkozott, s ha tán a *Tentamen*ben nem is, *Az arithmetica elejé*-ben közepes matematikusok is föl kellett volna ismerjék a kor matematikai igényeire színvonalasan, közérthetően és nem utolsó sorban pompás, pontos magyar nyelven válaszoló remeket. Ha másért nem, állandóan hangoztatott nyelv-szolgálatuk miatt a legnagyobb érdeklődéssel kellett volna fogadják Bolyai Farkast. Neki meg láthatóan egy kicsi biztatás kellett volna csak, s az Akadémia ma tán matematikai – s ügylehet technikai – remekművek sorával gazdagabb.

De nem kértek tőle semmit. Talán meg sem tudták különböztetni merész és mégis reális tervét azoktól a badarságoktól, amiket ugyancsak 1835-ben Farkas Ferenc hites ügyvéd ajánlott fel a t. t. Társaságnak azzal, hogy a sok csudából hármat a rendelkezésükre bocsájt, ha évente legalább azt az összeget megkapja, mint a rendes tagok.²⁵

Megint, mint az elébb: a kompetencia teljes hiánya azokban, akik a dolgok elbírálására vállalkoztak. S ugyanezt látjuk, bárhová nézünk a t. tudós társaság matematikai és természettudományi osztályaiban az első két évtizedben. Petényi Salamon János 1838-ban – akkor már külföldön is ismert nevű és publikáló ornitológus – hiába esedezik, hogy sok fáradságot s költséget kívánó felfedezései közül legalább a legérdekesebbeket az Évkönyvbe „felvenni, és ez által is a' szegény kiadót, kinek a' munkácska 's Rajzai nagy költségbe kerülend, annál is inkább felsegíteni méltóztassanak, minél nehezebb mindenben a' kezdet, tehát a' magyarországi madártannak is magyarföldön az első próbája”.²⁶ Petényi dolgozatát nem vették fel a díszes Évkönyvbe, s még kevésbé támogatták, pedig a nálánál sokkalta kevésbé tehetséges, viszont sokkal ügyesebben helyezkedő Frivaldszky Imre az Akadémia anyagi erejéhez képest állandóan igen jelentős segélyekben részesült – inkább néki magának jövedelmező mintsem tudományos – balkáni utazásai finanszírozására, és az ő „eredményeinek” az elhelyezése az Akadémia Évkönyveiben soha semmi problémát nem okozott. Nem is kellett kérnie: tőle kértek. Azon a pénzen, amivel Frivaldszkyt támogatták, Petényi megalkothatta volna a magyar Brehmet, s ha legalább közlik a munkáit, megőrződött volna valami felbecsülhetetlen értékű kutatásaiból, aminek nagy része így – mert még az Akadémiára hagyott kéziratait is gondatlanul kezelték – elveszett.

A XIX. század 30-as, 40-es éveiben tehát ha nem is nagy számban, de megjelentek nálunk is a matematika és a természettudományok területén elsőrendű tehetségek, mi több: igazi lángelmék is. Hosszú várakozás után létrejött végre – s meg is erősödött – az a szervezet, mely hivatva lett volna segíteni őket, s tehetségüket az ország érdekében hasznosítani. Ám tehetségek s Akadémia lényegében – s feltűnő következetességgel – elkerülték egymást. De az is igaz, hogy a 40-es évek elejéig az égvilágon semmi nem segítette a szelekció nehéz munkájában az Akadémiát. Az egyetem és a főiskolák még saját XVIII. századi szintjükhöz képest is erősen visszaestek; arról nem is szólva, hogy milyen kimondhatatlanul nagy szellemi és gyakorlati szakadék választotta el őket a nagy francia műszaki főiskoláktól és orvosi egyetemektől, vagy akár az erőteljesen frissülő német bölcsészeti fakultásoktól. A pesti egyetemen már a viszonylag legerősebb orvosi kar is csupán gyenge utánpótlás volt a bécsinek, mely épp akkor – két nagy „iskola” közötti periódusban – átmenetileg maga is sterilen és színvonalatlanul vegetált. Mintha a Habsburg Birodalom összes szellemi intézményei megfogadták volna a „jó” Ferenc császár tanácsát, amit a bécsi

---

²⁴ Benkő Samu: Bolyai János vallomásai. Bukarest, 1968. 259.

²⁵ RAL 58:1835

²⁶ Petényi Salamon János levele a Tudós Társaságnak. Pest, 1830. nov. 18. RAL 80:1838. – Ugyanakkor, mikor Petényi hiába fordul az Akadémiához, még csak meg se hallgatják, a szakkorifeus, Frivaldszky Imre módfelett dicsér („Vélemény T.T. Földváry Miklós Urnak egy füles bagolyról közölt észrevételeirül.” 1835. dec. 27. RAL 38:1835) első pillantásra jól láthatóan dilettáns „megfigyeléseket” (RAL 113:1835).

orvosi fakultás újjászervezésekor – az első nagy bécsi iskola szétzúzásakor – kötött a professzorok lelkére: „Halten Sie sich an das Positive! Ehren Sie das Alte! Das Alte ist gut. Ich will keine Grübeleien”.²⁷ Ez az a kor, amikor a bécsi egyetem szülészeti klinikáján olyan magasra szökik a gyermekágyi lázas betegek arányszáma, hogy az intézmény valóságos kivégzőosztag hírébe kerül, teljes joggal. Tán egyedül az élettani tanszék képezett kivételt az általános süllyedés alól; ezt 1820-ig még a felvilágosodás nagy korából itt maradt Georg Prochaska töltötte be, s utána tanítványa, Lenhossék Mihály következett, aki megpróbálta meghonosítani Bécsben – s Pesten is – az összehasonlító anatómiai irányt, amit aztán utóda, Joseph Julius Czermak Bécsben diadalra segített. De csak a 40-es években, lassan és szívós küzdelem árán kerültek felszínre azok a férfiak – mindenekelőtt Rokitansky, Skoda és Hebra –, akik a második bécsi iskola nagyságát a korábbinál sokkal értelmesebb kormányiszervek segítségével megalapozták.

A pesti orvosi fakultás mindig függött a bécsitől, de tán sohasem olyan erősen, mint épp a Szent Szövetség s az olvadás éveiben. Tanszemélyzet és hallgatók egyaránt gyakran mentek át egyik egyetemről a másikra. A pesti természetesen anyagiakban is, szellemiekben is sokkal szegényebb volt a bécsinél vagy a prágainál. „A pesti egyetem – írja ezekről az évekről emlékirataiban Doleschall Gábor – gazdagon van dotálva, minthogy azonban jövedelmei az én időmben más célokra, nevezetesen a bécsi és prágai egyetemek fenntartására fordítottak, szomorú állapotban volt. Rosszul fizetett tanárai kedv nélkül tanítottak; egynéhányan közülük tüdővészben szenvedvén, megtűrettek, hogy újak kinevezése által a nyugdíjazási költségek ne szaporodjanak. Kínos érzés fogott el, midőn tantárgyaikat fuldokolva adták elő. A tantermek szűkek, sötétek voltak, a gyűjtemények silányak. – A bécsi s más egyetemek gyűjteményeinek átvizsgálása alkalmával, minden kiküszöbölt, kidobott tárgyakat a pesti egyetemeknek drágán adtak el, a tanítás merően elméleti volt tudományos kísérletek nélkül”.²⁸

Nem sok jót jegyzett meg Doleschall a professzorokról sem. Először is nagy részük élénk magánpraxist folytatott, s már csak azért sem láthatta el rendesen tanári kötelességét; kivált, ha elméleti tárgyakat oktatott, mint pl. anatómiát vagy élettant. „A vegytan tanára, Schusztter János hivatásának, mint tüdővész, eleget nem tehetett. Adomák elbeszélésével töltötte el az órákat. A pap s gazdaasszonya közti pert két lecke alatt beszélte el. Berzelius elleni küzdelme majdnem egy hétig tartott. Kísérleteket sohasem adott elő; egyedül egyszer mutatta meg a horganyvirág készítését. Magyarul igen rosszul beszélt, mégis magyar akart lenni, s midőn az akadémia tagjának megválasztotta, szófaragó lőn. Az általa alkotott vegytani szótár iszonyu vad munka, Nitras argenti szerinte így mondatott magyarul Fojtó savas ezüst. – Az oxygént savítónak, a hydrogént gyúlónak, az azotot fojtónak, a carboniumot szénőnek nevezte”.²⁹ Az Akadémián viszont épp „szófaragó” tevékenysége miatt tartatott igen nagy becsben Schusztter; s mikor tüdőbaja elragadta, az ő helyébe is egy lelkes szófaragó (noha lényegesen jobb vegyész), Nendtvich Károly került be a Természettudományi Osztályon Bugát és Frivaldszky mellé a vezető-triászba.

Az Osztály tevékenységét nézve, óhatatlanul az az ember érzése, hogy sokkal többre becsülték itt az állatok, növények és vegyületek elnevezését, semmint vizsgálatukat. Az osztálygyűléseken hosszan s végtelen hazafiúi lelkesedéssel (és türelemmel) vitatkoztak egy-egy azóta réges-rég elfelejtett szenzációs új név felett, miközben az ország természettudományos leírására és feltárására időközönként elhangzó indítványokat többnyire csak a kötelező tisztelettel s unalommal fogadták. A Matematikai Osztályon e tekintetben valamivel jobb volt a helyzet. Az Osztály mandarinjai ugyan itt is elsőrendű kötelességüknek

²⁷ Lesky, Erna: Die wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert. Graz-Köln, 1965. 39.

²⁸ Doleschall Gábor: Életem, eszményeim s negyvenkét éves orvosi gyakorlatom. Miskolcz, 1882. 37.

²⁹ Doleschall i. m. 39.

tartották a szókészítést,³⁰ de itt-ott szóhoz jutottak az erőszakos magyarosítástól óvó vélemények is. De igen-igen ritkán hallatszott az afféle józan hang, mint Dókovics Basil munkácsi parochusé, aki 666 új filozófiai szót beküldve megjegyezte: „Eleget koholánk már mi századokra is. Hagyjuk a többi ivadékunk számára, hadd osztozzék ő is velünk ez unalmas dicsőségben”.³¹ Az osztályok vezető tudósai azonban egyelőre nem nagyon akartak semmit sem engedni az utódoknak a dicsőségből. Az sem teljesen lehetetlen, hogy némelyik tehetségéből egyéb tudományos dicsőségre nem is igen futotta, s így azokban a dicsőségre teremtett időkben szükségképpen eltérítették az Akadémia működését a tudományos szókészítés és magyarítás irányába.

A magyarítást persze nem fogadták egyértelmű lelkesedéssel az ország tudósai; hisz a pesti egyetemen sok professzor jóformán magyarul sem tudott, vagy egyenesen – mint Sadler Józsefről, a jeles botanikusról és későbbi mineralógusról írja Doleschall³² – „magyarfaló” volt. A nyelvi kérdés erőteljes hangsúlyozása nem egy értékes elmét távolított el az Akadémia működésétől, a magyar tudományos életet pedig olyan értékek termékenyítő hatásától fosztotta meg, mint a *Tentamen*. Akárhogy is nézzük, az Akadémia erős nyelv- (helyesebben szó-) centrikussága határozottan hátráltatta a természettudomány meghonosodását, s épp akkor, mikor erre lett volna tán leginkább szükség.

Ebből a szempontból fontos az Akadémia történetében is a Természettudományi Társulat, és véle összefüggésben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek megszervezése.

A Természettudományi Társulat megalakulása idején az Akadémia szervezetét és működését heves, nyílt³³ és titkos támadások érték; a 40-es évek elején különben az Akadémia felelős vezetői maguk érezték leginkább, hogy az eredményes működés érdekében az ifjú intézmény reformra, funkciójának pontosabb körülhatárolására szorul, s feltehetően könnyű szívvel lemondtak volna feladatuk egy részéről a Természettudományi Társulat javára.

Ám az első felszólítás „egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében” Kossuth lapjában, a *Pesti Hirlapban* jelent meg, s szerzője, Almási Balogh Pál Széchenyi tudta nélkül írta. Az Akadémia másodelnökét, aki már csak Teleki József egyéb elfoglaltságai miatt is egyre nagyobb mértékben s erősebben vett részt nemcsak az irányításban, de még a kis napi

---

³⁰ Vállas Antal a rohonci új mezőgazdasági technikumba történt kinevezésekor tüstént a szótárt sürgeti (RAL 2:1839), Győry Sándor is nagy szófaragó volt, „analizise csak úgy hemzseg az ilyen és ezekhez hasonló szavaktól: külzéki hánylás (differenciálás), kapcsolati hánylat (kombinatorika), kétszaki, sokszaki oktatmány (binomiális, polinomiális tétel), stb. A nyakatekert szavak és kifejezések értelmét olykor csak a matematikai tartalomtól, esetleg a zárójelben lévő latin kifejezésből tudjuk kihámozni.” (Szénássy Barna: A magyarországi matematika története. Bp. 1970. 206.) – A kérdés egyáltalában nem olyan veszélytelen, mint hisszük. A filozófiai, természettudományi és matematikai osztályon ugyanis – ellentétben a nyelvészeti osztállyal, ahol valódi és szakmai igényeket szolgált a nagy szótár készítése – a nyelv, ill. szócentrikusság akadályozta a tudományos munkát és szófaragó dilettánsokat szabadított az ország egyetlen tudományos intézetére.

³¹ RAL 37:1835. „Hát a tudományokat egyedül megnevezni tudó görögöt – jegyzi meg a derék pap kísérőlevelében –, mellyel egész tudós világ él, csak mi hagyjuk ki, ezt a tudományok bölcsőjéből valót? Hát a nyelv fűszerszámoztatására ne szórjunk itt ott némelyeket az idegenből is, hogy lelket adjanak a beszédnek és mutassák nyelvünk életét, csínosságát?”

³² Doleschall Gábor: i. m. 37. – Sadler később leszokott a „magyarfalásról”, és lelkesen látogatta a Természettudományi Társulat üléseit (Kátai Gábor: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története. Pest, 1868. 111.).

³³ Balásfalvi Orosz József két konzervatív lapja, a Századunk és a Hirnök szinte állandó „rovatot” nyitott az Akadémia s orgánumai, az Athenaeum és a Figyelmező ellen. Orosz kitűnő szerkesztő volt, s ellentétben az „athenaeisták” merev egyoldalúságával, megszólaltatta lapjaiban az ellenfeleket is. Maga Teleki József védte igen ügyesen – s nem minden „önkritikai” él nélkül – a Századunkban az Akadémiát, Vállas és Nagy Károly is el-elhelyezett néhány szervezeti javaslatot védelem ürügyén.

ügyek intézésében is, ez – a legenyhébben ítélve is – udvariatlanság érthetően bosszantotta,³⁴ hiszen ellenszenve Kossuth hírlapja iránt, és aggodalma módszerei miatt ezekben a napokban, 1841 elején, napról napra rohamosan növekedett, s *A kelet népé*-ben robbant ki. A könyv által keltett vihar a nemzet jövőéért aggódó nagy politikust valósággal elszigetelte. Még saját „elszülötte”, az Akadémia is – igaz, nagy tisztelettel s Vörösmarty művészetével – a könyv ellen foglalt állást, s okos érvekkel védte a *Pesti Hirlapot*.³⁵ Ahogy a 20-as évek végén s a 30-as évek elején minden fontos intézmény, minden haladó ügy Széchenyi köré csoportosult s az ő szellemében indult, úgy – vagy még sokkal inkább – hatott most minden lényeges ügyre Kossuth. Balogh Pál javaslatából végül is élénk viták után nem a Természettudományi Társulat, hanem az Iparegyesület született meg, de a Magyar Orvosok és Természettudományi Társulat első pesti Vándorgyűlésén lelkesedéssel megszavazott Társulat változatlanul a nagy hazafi vonzóereje szerint tájékozódott, s ő is köszöntötte az újszülöttet elsőként: „Nékünk meggyőződésünk, hogy a mely nemzetnél a természettudományok nem élesztik a természetőzei munkáját, a gyártó s kézműves műhelyeit, annak sorsa örökös pangás, örökös függés másoktól az életszükségek minden nemében, örökös babona, örökös tévedés, örökös nyomor. A természet ama rejtett kincs, melyet a népmonda szerint sárkányok őriznek, s a tudomány ama varázsszó, mely a sárkányokat elűzve megnyitja a kimeríthetetlen kincsek raktárait.”³⁶

Tilkovszky Lóránt már figyelmeztetett arra a társadalomtörténeti ellentétre, mely az induló Természettudományi Társulatot az Akadémiától elválasztotta; feszült azonban a két fiatal intézmény között egy erősebb elvi-szakmai ellentét is, éppen az idézett kossuthi program értelmében és követelése szerint. A Természettudományi Társulat nem elégedett meg a tudományokat koordináló és serkentő szerv szerepével, sem a szakmai nyelvűvel. Aktív kutatócentrum kívánt lenni, elsősorban a honi természeti kincsek feltárása s gazdasági hasznosítása érdekében.

Csak hogy a Társulat megszervezői és vezetői a Tudós Társaság Természettudományi Osztályának aktív rendes és levelező tagjai voltak, többi tagjai pedig főleg olyanokból verbuválódtak, akik maguk is akadémiai tagságra aspiráltak.³⁷ Úgyhogy a Társulat – legalábbis kezdetben – szinte egyfajta kibővített természettudományi osztálynak tekinthető, mely szélesebb körben, nagyobb intenzitással, s valamivel alacsonyabb szinten folytatja azt, amit a vezetők az akadémiai osztályon megkezdtek és megszoktak. Azaz itt is az elmaradhatatlan pályakérdések, bírálatok és jutalmazások; a rengeteg sok köz- és szakgyűlés, a tagok serkentése különféle tagsági munkálatokra, az „Évkönyvek” szerkesztése és kiadása, s más efféle akadémiai tevékenység tölti ki az idő nagy részét. S természetesen rengeteg energiát s időt vett el a szakmai nyelvűvel, hisz hogyan is hiányozhatott volna onnan, ahol Bugát a vezető? Úgyhogy a Természettudományi Társulat a kossuthi program ellenére ugyanazt a mintát követte, amit az Akadémiában maga előtt látott; az ország nagyszabású természettudományos feltárását célul kitűző tervekből s pályamunkákból itt is csak egynéhány, főleg közvetlen haszonnal kecsegtető indult el, az önálló experimentális munka pedig dilettáns tudományos technikai multságokon túl nem jutott. Mégis hiba lenne lebecsülni a Társulat jelentőségét, mert itt jutott először nyilvános fórumhoz hazánkban néhány igazi természetbúvár – például Petényi Salamon vagy Jedlik Ányos –, s itt találkozhattak egymással s tájékozódhattak a természettudományok iránt érdeklődő különféle

³⁴ Barany, George: Stephen Széchenyi and the awakening of Hungarian nationalism 1791–1841. Princeton, 1968. 383.

³⁵ Athenaeum, 1841. szept. 28., 30., oct. 3., 5., 7., 10. és 12. (39–45. sz.)

³⁶ Tilkovszky Lóránt: Természettudomány – hazafiság – haladás. A Természettudományi Társulat megalakulásának társadalmi jelentősége. Term. tud. Közölny, 1958. 1. sz. 1–4.

³⁷ „A hazai természettudósok részére a »gradus ad Parnassum« a legtöbb esetben a Társulat volt; ebből az előkészítő akadémiából léptek át a tulajdonképenibe.” (Gombocz Endre: A királyi Magyar Természettudományi Társulat története. Bp. 1941. 16.) Később a két intézmény fúziója gyakorlatilag teljessé vált, és a társadalmi ellentétnek – ha ugyan kezdetben is volt – nyomai is eltűntek.

foglalkozású értelmiségiek. Azaz a Társulat széles körű informatív és szelekciós funkciót töltött be a természettudományok és a medicina területén egy olyan időszakban, amikor erre sem az egyetem, sem az Akadémia nem vállalkozott és nem is volt alkalmas.

Ugyanez volt a jelentősége, a fentieknél jóval szélesebb körben és országos méretekben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek is. „Az 1841. évben – írja Herman Ottó Petényi életrajzában – a magyar orvosok és természetvizsgálók kétszer gyűltek össze. Buzdítólag Oken példája hatott. A mozgalomnak lelke Bene Ferenc volt, aki egy lapidáris rövidségű felhívást tett közzé, melynek 260 orvos és természetvizsgáló sietett eleget tenni, kik május végén az akkori Pestre gyülekeztek össze; minthogy azonban a szervezkedés azonnal nem sikerült, ugyanazon év szeptember havára még egy gyűlés hivatott össze, s a szervezkedés végre szerencsésen befejeztetett. Ezen második gyűlésen 212 orvos és természetvizsgáló vett részt.”³⁸ S ettől kezdve aztán évenként összegyűltek valamelyik nagy városban, megszakítás nélkül egész 1847-ig. A résztvevők száma – a Pesttől való távolság miatt – először kissé csökkent, de aztán rohamosan emelkedett: 1842 Besztercebánya: 187; 1843 Temesvár: 189; 1844 Kolozsvár: 335; 1845 Pécs: 447; 1846 Kassa–Eperjes: 355; 1847 Sopron: 483. „Alig van tudományos vállalat – állapítja meg a soproni vándorgyűlés munkálatainak kiadója –, melynek a szerencse úgy kedvezett, mint e gyűléseknek. Míg a nagy Németországban Oken által létre hozott hason szerkezetű gyűléseken évekig csak néhányan jelentek meg, nálunk, a felejtethetlen emlékü Bene Ferenc első meghívására mindjárt 1841-ben százanként sereglettek össze; s évről évre növekedvén a természetbúvárok száma, végre 1847-ben a VIII. nagygyűlésre 483-ra emelkedett. A két testvérhaza legnevezetesebb városai vetélkedtek nemcsak a vendégszeretben, hanem a helyi érdekek és nevezetességek tudományos kifejtésére tett áldozatokban is. A két testvérhaza legnagyobb emberei, az alapító Bene Ferenc s az utána következett elnökök: gr. Teleki, Scitovszky herczeg, gr. Andrássy, herczeg Esterházy egymást fölülmutták az elnöklet tapintatteljes, fáradhatatlan buzgalmú vezérletében.”³⁹ Egy-egy vándorgyűlés persze jelentős társasági esemény is volt, mulatságokkal egybekötve, a vendéglátó várostól és elnököktől függő mértékben.⁴⁰

A mulatozások híre külföldig elért; több német újság – kivált a magyarokat állandó ellenszenvével kitüntető (cári zsoldban álló) ágostai Allgemeine – számolt be róla nagy gúnyosan, sőt „a »Vaterland« még mielőtt a VI-dik, Pécsset tartandó összejövetel közhírré tétett volna, a magyar orvosok- és természetbúvároknak előlegesen gúnyos kifejezéssel jó étvágyat kívánt”⁴¹, amire pedig különösebb szükség nem lehetett. A VIII., soproni nagygyűlésen azonban a támadásokat visszautasító derék Zipser Endre már nyugodtan

³⁸ Herman Ottó: Petényi J. S. a magyar tudományos madártan megalapítója. 1799–1855. Bp. 1891. 33.

³⁹ Előszó. In: Halász Gejza (szerk.): A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847. Augusztus 11–17. Sopronban tartott VIII. Nagygyűlésének Történeti Vázlata és Munkálatai. Pest, 1863.

⁴⁰ A pécsi pl. valóságos nemzeti dinomdánom volt. A mohácsi csatatérről indultak el a résztvevők, ahol nagy beszédekkel siratták a nemzeti gyászt, s ünnepelték a hon fölemelkedését. Azután „bucsut véve ezen annyi magyar vértől párolgó helytől”, megtekintették Károly főherceg Sátoristye nevű pusztáját, s a püspöki palotában a szobát, ahol állítólag József császár hált. Utána bevonultak Pécsre. „Az érkező menet, mely a vámháznál mozsárszóval üdvözöltetett, a nagygyűlés szeretett alelnöke, Kubinyi Ágoston, néhány küldött és a város bizottsága által fogadtatott. Eredeti látvány volt, olly hosszú vonalat szemlélhetni, mellynek minden szekerén párjával ültek a várva várt vendégek. Az egész valamely pompás beiktatási ünnepélyt sejtetett.” Másnap vasárnap lévén, misére mentek a tudós urak, utána tisztelegtek ónagyméltóságánál, a pécsi püspöknél, este pedig testületileg a nemzeti kaszinóba vonultak. „A kerti teremben jó zene mellett mulattak fesztelenül a tánczosok, míg a fölsőben cigányzene kíséretében a casino által adott lakoma tartott, mellynél Baranya lelkes főispánhelyettese m. Majláth György és másodalispánja t. nagykéri Scitovszky Márton ur viselék a házigazda szerepét. A minden szépért és jóért hevülő hű és igaz keblekérti s legszentebb érdekeink fölvirágzásáérti elmés fölköszöntések közt leginkább a tisztelt főispáni helyettesé tünt ki minden tekintetben, miért közlekedéssel is fogadtatott. Csak éjfél táján szakadt vége a mulatozásnak.” (Magy. Orv. Termvizsg. 6. Nagygy. Munk. Pécs, 1846. 1–28. Bevezetés.)

⁴¹ Zipser Endre: Vajon az évenként összegyülekezni szokott természetvizsgálók csak lakmároznak-e, vagy más egyebet is tesznek? Magy. Orv. Termvizsg. 8. Nagygy. Munk., Sopron, 1847. Pest, 1863. 70–72.

idézhetette hosszan a német újságok becsmérő pamfletjeit; ekkorra a vádak már íróik – illetve megrendelőik – ellen fordultak, hisz az ott megjelent kiváló külföldi szakemberek között nem egy akadt, aki nagy elismeréssel nyilatkozott a honi tudományról. Heckel Jakab, a neves bécsi ichtiológus Petényiről nevezett el egy márnafajt, s az egész előadásában hangsúlyozta, mennyit köszönhet kutatásaiban a nagy magyar természetbúvár szakértelmének.⁴² Petényi s tudományos rangja idehaza a nagygyűléseken s velük párhuzamosan emelkedett; a nagy tudós itt kapott először országos teret külföldön már régebben ismert s becsült eredményei közlésére, s ami tán még fontosabb, a rendszertani kutatómunka modern, rohamosan fejlődő módszereinek s elveinek meghonosítására. „Ez a folytonos tevékenység – írja Herman Ottó Petényi monográfiájában, összegezvén hőse nagygyűléseken kifejtett munkáját – a melyen kívül a Nemzeti Múzeum gyűjteményének konzerválását és gyarapítását is folytatta – mégpedig minden segítség nélkül – a magyar Tudományos Akadémia figyelmét végre ráirányozta és 1846. december 18-án levelező tagjául meg is választott”.⁴³ A késői elismerés a nagy tudóst különösebben nem érdekelhette; csak egy év múlva válaszolt rá, szigorú, udvarias hangú levélben.⁴⁴

Petényi alakja és munkássága – napjainkból vagy Herman Ottó korából visszatekintve – persze magasan kiemelkedik a Nagygyűlések átlagából; de már nem áll magában. S nemcsak azért, mert önmaga felkutatta a honi madártan legszerényebb művelőjét is, s biztatásával, tanácsaival valóságos madártani kutatóhálózatot teremtett. Azért sem, mert más szakmákból is akadtak társai. A két Kubinyi, Ágoston és Ferenc, félig-meddig munkatársainak (s patrónusainak) tekinthetők; de ugyanezen szellemben működött Grosz Frigyes orvostudor, a nagyváradi szegény vakok gyógyintézetének megteremtője is, aki meghonosította klinikáján a szembetegek gyógyításának s a szembetegségek vizsgálatának korszerű, tudományos módszereit, megelőzvé nemes szerencsésebb helyzetben lévő s gazdagabb országot. S a nagygyűléseken lépett országos fórum elé az egyetem új fizikai professzora, Jedlik Ányos, aki már a második pesti nagygyűlésen, 1841-ben részletesen beszámolt „villanymágnesi” kísérleteiről, bemutatván többek között „egy nagyon egyszerű villanymágnesi forgonyt” (amit több mint egy évtizede, 1827–28-ban készített, ill. fedezett fel) „melynek az egyik mozgatható villanymágnes a másik mozdulatlan villanymágnes kölcsönös vonzó és taszító ereje által igen élénk forgásba jöve”, s egy áramszaggatóval működtetett szabályos szikrainduktort,⁴⁵ amit bizonyosan különös megilletődéssel fogadtak volna a nézők, ha sejtik, hogy ezt a készüléket majd csak tíz év múlva, 1851-ben fogja felfedezni Párizsban H. D. Ruhmkorff. A pécsi nagygyűlésen pedig a „sugárhajlás” (diffrakció) vizsgálatára szolgáló különleges, kivételesen finom optikai rácsot mutatta be, melyet Nuss pesti mechanikussal együtt készített osztógépével állított elő.⁴⁶

---

⁴² Heckel J. J.: Magyarország édesvízi halainak rendszeres átnézete, jegyzetekkel s az új fajok rövid leírásával. Fordította s a tudomány újabbkori haladásával bővítette: Chyzer Kornél. Magy. Orv. Termvizsg. 8. Nagygy. Munk., Sopron, 1847. Pest, 1863. 193–216.

⁴³ Herman Ottó: i. m. 38.

⁴⁴ Petényi Salamon János levele Schedelnek. Pest, 1847. dec. 13. RAL 1847

⁴⁵ „... végtére előmutatott egy 8 hüvelyknyi hosszú alapdeszkára feszített üres hengert, mellynek belsejét egy vékony selyemmel bevont több száz lábnyi hosszú rézsodronyból készült tekeres tevé, külsejét pedig egy másik vonalnyi vastag, és szintén selyemmel bevont rézsodronybul alkotott tekeres fődé; ezen tekercesek mindegyike a selyemboríték által egymástul egészen elszigetelve levén.” Azután a vastag sodronyba vezetett áramot másodpercenként a Neff-féle kalapáccsal megszakítva, a vékony tekeresben erős, egymást követő villanyütéseket idézett elő. M. Orv. Termvizsg. 2. Nagygy. Munk. Pest, 1842. 48.: „Villany-mágnesi tümenyek”. Vö. E. von Lommel: Lehrbuch der Experimentalphysik. Leipzig ⁹1902, (C 1893), 360–361. és Ludwig Darmstaedters Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaften und Technik. Berlin, 1908. 528–9. – Jedlik életére a fizikai alkotásaira lásd Holenda Barnabás kitűnő tanulmányát: Jedlik Ányos. In: Szőke Béla (szerk.): Műszaki nagyjaink. 3. k. Bp. 1967. 39–84.

⁴⁶ Jedlik Ányos: A világsugarak tümenyéről általánosan és a sugárelhajlásról különösen. Magy. Orv. Termvizsg. 6. Nagygy. Munk. Pécs, 1846. 205–209.

De a honi természettudomány ma már klasszikusokként tisztelt (s elfelejtett) nagyjai mellett számos kevésbé fényes név is található olyan előadások fölött, melyek a kor bármely tudományos fórumán helyállhattak volna. A besztecebányai nagygyűlésen Wágner Dániel vegytudor például az ércek pörkölésekor keletkező, egészségre káros termékekről értekezett, felhívva a figyelmet a levegőszennyezés óriási nemzetgazdasági veszedelmére,⁴⁷ s előadása alaposágát s fontosságát mutatja, hogy egy vasműigazgató, egy selmeci s egy pesti vegyészprofesszor próbálta cáfolni adatait, s igazolni, hogy „mit sem félhetünk a pörköléstől”.

Az orvosi tárgyú előadások közt is számos kiváló, a kor szintjén álló akadt. Skoda – 30-as években kidolgozott – módszere ellen még úgyszólván küzdeni sem tartották érdemesnek a nagy bécsi szaktekintélyek, amikor Sauer Ignác a temesvári nagygyűlésen 1843-ban alapos és kicsi részletekre is kiterjedő előadást tartott a szívbántalmak kopogtatás és hallgatóság általi modern diagnosztikájáról.⁴⁸ Az új módszer alkalmazásáról a gyermekgyógyászatban már a második pesti gyűlésen, 1841-ben beszámolt igen részletesen dr. Schoepff Ágost, a pesti gyermekkórház igazgató főorvosa,⁴⁹ a Kassa–Eperjesi gyűlésen pedig 1846-ban Arányi Lajos (aki Rokitanskynál tanult, s a kórbonctan rendkívüli tanára volt a pesti egyetemen) a górcső (s a fehérje-próbák) fontosságát hangsúlyozta a vizelet vizsgálatában.⁵⁰

Megjelentek persze a nagygyűléseken s szóhoz is jutottak a *Tudományos Gyűjteményt* boldogító fantaszták és dilettánsok is; a pécsi gyűlésen például kétszer is szónokolt az orrát mindenbe és mindenüvé beleütő veszedelmes polihisztor, Vizer István (több ns. megye táblabírája, magyarhoni mathematicus és több tudós társulat és egyesület tagja); de a műkedvelők és fontoskodók száma egyre fogyott, s társadalmi jelentőségük picire zsugorodott. A nagygyűléseken végre valóságos, széles körű, demokratikus tudományos fórum teremtődött, létrejött a korszerű természettudományos munka társadalmi bázisa.

Látta a mozgalom jelentőségét Schedel is; sose mulasztotta el köszönteni a nagygyűlést, kiküldöttekkel képviseltette az Akadémiát, akiknek meghagyta, hogy „üdvözlőnk a tisztelt gyülekezettel az Académia nevében, fejeznék ki ennek, a hazai tudományosság egyik jeles tényezőjévé vált ezen egyesület iránti méltánylását és rokonszenvét; és vennének munkálkodásaiban olly élénk részt, millyet a tudomány érdeke mindentől, ki a hazát ez úton szolgálni kívánja, követel”.⁵¹ Az Akadémia mintegy „patronálta” a nagygyűléseket, s a gyűléseken a 40-es évek második felében kialakult tudományos szellem kezdte lassan az Akadémia tudománypolitikáját is formálni. Még egy-két év, s a nagygyűlések hatására létrejönnek hazánkban a korszerű tudományos munka feltételei.

A soproni nagygyűlés csakugyan jelezte, hogy Magyarországon is elindult végre a modern, szakszerű természettudományos kutatás. „Eszterházy Pál herceg volt az elnök – emlékezik évtizedek múlva a gyűlésen résztvevő Herman Ottó –; a külföldiek sorában első helyen Bonaparte Lucian, Caninó hercege tündöklött, aki előadást is tartott; ott látjuk Kollárt, Heckel Jakab-ot, Natterer János-t; ott van dr. Wittelshöfer, dr. Skofitz, Hauer Ferencz, Hörnes Móricz, Auersperg Ágoston herceg tábornok, Doblhoff báró, a svéd Magnus Huss Stokholmból, s több mások. A mi akkori entomológusunk Ocskay báró, kinek Toussaint Charpentier egy Odontura fajt – Barbitistes Ocskayi – dedikált, a ki azonkívül egy

⁴⁷ Wágner Dániel: Az ércek pörkölése egészség-rendőri és vegytani tekintetben. *Magy. Orv. Termvizsg.* 3. Nagygy. Munk. Besztecebánya. Pest, 1843. 15–17.

⁴⁸ Sauer Ignác: Szívbántalmakról. *Magy. Orv. Termvizs.* 4. Nagygy. Munk. Temesvár. Pest, 1844. 28–31. „Nem szabad azonban megfeledkezni – írja pl. a bal kamra fölött észlelhető fűvó systolés zörejről –, hogy e zörej magában tüdűtér második ékezzet hangja nélkül csak a billentyűk darabosságát, de elégtelenségét soha nem bizonyítja, azért is a kór tökéletes megállapítására nélkülözhetetlen jel a tüdűtérnek ékezzet második hangja.”

⁴⁹ Dr. Schoepf August: A jelenleg uralkodó gyermekbetegségeknek jellemzése, s egy pár szó a reszkető rövidlátó kancsalszemek tüdűtér általi alapos gyógyításáról. *Magy. Orv. Termvizsg.* 2. Nagygy. Munk. Pest, 1842. 23–26.

⁵⁰ Arányi Lajos: A hügy vizsgálatának elemei, gyógygyakorlati szempontból kiindulva. *Magy. Orv. Termvizsg.* 7. Nagygy. Munk. Kassa–Eperjes. Pest, 1847. 94–116.

⁵¹ RAL 78:1846

Stenobothrus fajt is – crassipes ocskay – fedezett föl és irt le, itt szintén buzgólkodott. Nem kevésbé a mi Petényink is, ki két előadást tartott: egyiket a gyűjtésről és gyűjtőkről, a másikat pedig a tojásgyűjteményekről.

Az uralkodó hangulat emelkedett volt; mintha az emberek sejtették volna, hogy Magyarország rövid tavaszára hosszú, szomorú tél fog következni!”⁵²

1848 tavaszán, mikor a Nemzeti Múzeum oszlopcsarnoka s a nagy lépcső a népgyűlések kedvelt helye volt „az ornitológus Petényi az épületben levő dolgozószobában akadémiai székfoglalóját írta, melyet 1848. július 3-án elő is adott. A sólyomról és sólyomászatról értekezett.

Egy futó pillanatra a szép remény rózsaszínében tündöklött minden. Szébb kor hajnalpírjának véltük az események folyását. Azonban arasznyi idő után már a háború borzalmi száguldanak Magyarország területén. A következő év elején a győzelem a magyar szabadságharc zászlóihoz látszott szegődni; – de aztán – a Nap vértengerbe áldozott le. Magyarországra a mérhetetlen gyásznak éjszakája borult; legnemesebb erői törve voltak. Még a tudományos intézetek kapui is bezárultak ...”⁵³

---

⁵² Herman Ottó i. m. 38.

⁵³ i. m. 39.